

Titel: Tanker og Observationer til høyeste Eftertanke angaaende den danske Sø- og Krigs-Flode udi Bygningen, Freds- og Krigs-Tider; samt et Tillæg paa hvad Maade Kiøbenhavn inden sine Volde beqvemmeligst kan have Vand-Møller og det ferske Vand, at en Fiende ikke kan betage Staden det, hvoraf Kiøbenhavns Fasthed befordres tillige.

Citation: "Tanker og Observationer til høyeste Eftertanke angaaende den danske Sø- og Krigs-Flode udi Bygningen, Freds- og Krigs-Tider; samt et Tillæg paa hvad Maade Kiøbenhavn inden sine Volde beqvemmeligst kan have Vand-Møller og det ferske Vand, at en Fiende ikke kan betage Staden det, hvoraf Kiøbenhavns Fasthed befordres tillige.", i *Luxdorps samling af trykkefrihedens skrifter 1770-1773: Række 1 bind 10*, P.H. Høecke, 1771, s. 1. Onlineudgave fra Trykkefrihedens Skrifter: https://tekster.kb.dk/text/tfs-texts-1_010-shoot-workid1_010_007.pdf (tilgået 25. april 2024)

Anvendt udgave: Luxdorps samling af trykkefrihedens skrifter 1770-1773: Række 1 bind 10

Ophavsret: Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse.

[Læs Public Domain-erklæringen](#)

Tanker og Observationer til høyeste Eftertanke

angaaende

den Danske Sø- og

Krigs-Flode

Udi

Bygningen, Freds- og Krigs-Tider;

samt

et Tillæg

paa hvad Maade Kiøbenhavn inden

sine Volde beqvemmeligst kan have Vand-Møller og del ferske Vand, at en Fiende ikke kan betage Staden det, hvoraf Kiøbenhavns Fasthed befordres tillige.

Kiøbenhavn, trykt hos P. H. Høecke, 1771.

2

3

Forerindring.

Ligesom det er de fattigste Monarchier, der ingen Søemagt eyer og bestrider, saa er og de Potentater der have deres Riger ved Søen, de mægtigste, der altid holder gode og vel indrettede Floder, og dertil dygtige Folk. Saaledes har Dannemark altid været det mægtigste Søe-Rige i heele Europa over 2828 Aar; ja! hvad det er svækket i sit Landstridbarhed fra Kong Hanses Tid, da det Tydske Folk blev her indført og siden brugt; saa at vi nu fra den Tid ikke

4

Forerindring.

ere saa stridbare som vore Forfædre forhen, fordi de vare ikke leyede, men Landets egne Børn, der stridede til Lands og Vands for Landet og deres Brødre: den Mangel er hidtil oprettet ved vores Flode, saasom den er bemandet og befalet af idel gode Søe-Helte og Danske Folk. Skulle den Ulykke indtreffe, at Tiderne omvexledes for dem som for Land Armeerne, at blive befalede af fremmede, da er sammes svageste Tidspunkt og Ærens Undergang, det Gud og Kongen afvende at andre skulle tumle den, end allene af idel rette Danske Søehaner Oprigtigheds og Krigsvillige Kiemper.

5

1) Om Tømmeret hvoraf Skibene bygges, dets bedre Conservation imod Soel, Regn, Slud, Vind og Vandgraver, hvilket forarsager dets hastige Forraadnelse, for at bespare Kongen og Riget hvad som kan spares.

Dette man her udgiver, sigter til Landets Tjeneste, men udgives til de Høyestes Skiønsomhed som Spørsmåls Tanker og ikke anderledes; hvorføre man ikke heller vil affatte det uden i det korteste, som mueligt er, og forbigaaer et og

6

andet af samme dependerende, hvortil dette giver Lys og Spor. Det er ikkun Tanker og ikke et lærd Ordskrift her udgives; derfor bedes at oversee de eenfoldige Feyl, her maatte forefindes, siden det er Dansk.

Tømmeret, som oplegges ved røde Hav, aaben for Soel, Regn, Vind og Veyr, synes derved at tage utaaelig Skade og indvendig Anstikning, saa at naar det settes i Skibene, stikkes det strax deraf an som endog er friskere. Endnu værre er det til at stikke an som legges og synkes i Vandet, optages deraf, hugges til og saa vaadt som det er settes i Skibe; da det synes at være en Sandhed, at det vaade stikker det tørrere an, og Skibene saaledes des hastigere kan forraadne. Er det sandt, da taber Kongen og heele Riget derved.

Røde Hav er desuden ikke en Plads til dette Tømmer; Raisong: 1) om der kom Tidløs; 2) at den er uden Indlukke og er Tyverie underkastet. NB. De ex-

7

cuserer, at man ey nævner Maden, hvorledes Kongen bliver bestiaalet paa sine Holme, 3) at det ligger og forraadner. 4) at der spildes Tiden at hente og oplegge, samt at passe paa.

Ligesaa farligt og aldeles skadeligt synes det at være, at synke det ned i Gravene ved Holmene: 1) forraadner den Side, som er mod Solen, førend det synker; 2) spildes Tiden ved at legge der i saadan Orden; 3) at passe paa det, og dog stieles det beste bort; 4) at tage det op; 5) raadner det strax; 6) stikker dette det tørre og friske strax an, naar det sættes i Skibene; thi det er næsten Luften betaget, og har Forraadnelsen, saasnart det er kommet af Vandet, og de Elementer, Vinde og Soel, har opløst Pores.

Man vil ikke igiennemgaae Maaden, hvorledes det beste Tømmer, hele Planker, Jern, Kobber, & c. stieles af Holmen og man tør ey heller sige Raad derimod; thi det høye Collegio vil selv finde det bequemere, naar de betragte, at der ere for

8

mange Veye til Holmene, og de ere alt for adspredte fra hinanden.

Tør man allerunderdanigst sige sin Meening, da troer man, at Kongen kan have alt sit Skibs-Tømmer ved og paa Nyeholm, samt under Tag; thi det synes ikke at koste Kongen og Riget saa meget at bygge Skuure dertil, som at spille Millioner paa at bygge Skibene, der ere frynnet inden Aarets Ende.

Vil der spørges om sammes Plads; da svares allerunderdanigst: at lige ud for Nyeholm, i Linie med Biørneskandsen, er en større Plads end dertil behøves, og kan blive med Vand om, om det saa behøves, til den Side Qvintus er. Havde de sat det nu nyelig bekostede Bollværk om Nyeholm derud, i Steden de satte det 2 Allen uden fra Holmen, da havde det dog ikke kostet en Skilling meer, end det har kostet. Opfyldningen koster ikke heller en Skilling; thi der kan befales, at Renovations-Vognene stal losse der, da Renovations-Cassen derved sparede de Penge, som de give for deres Losse-Plads, ifald de give noget.

9

Saaledes kan den Plads og opfyldes for littet, som er bag ved Christiansholm.

Enten det saa maatte behage Kongen at tage samme, eller den første, til sit Søe-Mandsskab (dog at der er Vand om den) og lade dem boe nær ved Holmene, og ikke i Byen, hvorved ikke de halve Arbeydere gjør Tjeneste, da sparede det meget i Tiden, saavelsom og af Tømmeret og fra Absenter, og i deres Sted at lade Soldater beboe de Huuse i Nyeboeder, eller at sælge dem til Borgerne, i Fald somme syntes saaledes meere eensstemmende med Kongens og Landets Tjeneste.

Man understaaer sig ikke at melde om, at de Skibe og Planker holder længere, som alt kaages i Tiære og Olie, end de Planker som brændes dertil, da de ved Paasætningen springer, saa at naar Skibene kommer i Søen og arbeyder, veed ingen at finde den usynlige Lekkas.

2) Tanker om Krigs-Skibene, at de ikke burde ophugges, men heller sælges pan Auction.

10

Det er beviseligt, at de gamle Skibe koster Kongen mere til at hugge op til Brænde, end det han faaer igien af samme Brænde; ikke at tale om hvem der faaer det, og hvor det bliver af, hvorom jeg ingen Tilladelse har at tale.

Men at hugge Skibe op for at faae Brænde-Knobber og Kiler, er Kongen til Tønder Gulds Skade. Solgtes de til Publicum, og duede endda til Negocie-Skibe (endog del var billigt de solgtes for) saa vinder dog Kongen, naar Staten og Riget vinder; og Kongen og Riget taber, endskiønt 2 a 3 vinder ved et Skibs Ophuggelse, da Kongen spilder daglig saa mange Matrosers Dagløn og Kost.

Knobber og Kiler kan tages af det, som sauges af det nederste eller Ender, og ikke føre samme fra Lofterne at hugge i Raas.

Jeg vil ikke fordriste mig til at tale om Valmen og Tran, eller Olie, ved Mastmagerne.

11

3) At forekomme Absenter, og Aarsagen, hvorfore endeel gjør Absent.

Der er intet færsk Vand paa Nyeholm; at gaae for Vand, er saadan en Motiv og til Forhindring. Havde de nu Vand der, samt deres Huuse derved, da gik de af Holmen og i deres Huuse, og kunde ikke komme i Byen førend om Søndagen, eller imod Aftenen; deres Koner allene maatte gaae ud og ind alle Søgnedage. Men siden det synes vanskeligt at legge Vand ind til Holmen, saa vil der vel svares, at det maatte være urimeligt at tænke paa. Dronning Simiramis byggede en muuret Broe, 1 ½ Miil, over Euphrat i Staden Babylon; Saa kan det og skee fra Volden over Enden af Biørnsens Plads til Nyehavn, og med det samme at legge Vand i Blyrender derind under; men Broen behøvedes, for Handelens Skyld og Indgang til Holmen, fra den Side at være af Kampesteene.

Og saadan en Bygningsmaade og Vand-Indledning er ingen Hemmelighed

12

for mine Landsmænd, som daglig seer samme Slags Maade ved Holmens Kirke, og veed, at det er Blyrender, der ligger over til Christianshavn, hvilke begge Deelee ere bekostede af Kong Christian IV. Saa koster ikke heller en Steenbroe saa meget som en Træebroe, der koster hvert Aar, og naar den best behøves om Sommeren, da forfalder den. Derimod var Steenbroen altid det samme Arbeyde, som da den blev færdig. Var det ikke for at gjøre denne Piece kort, da vilde man vise, at den ikke kunde blive Byen eller Kongen til Bekostning. Om det saa syntes, burde den at bygges af Tal-Lotteriets Indkomster.

Saadan en grundmuret Broe, hvoraf Buen var Kampesteen, havde Biskop Absalon bygget fra Steylborg og til Enden af Vestergade ved Volden, hvor Porten har staaet; hvilken Broe varede i 432 Aar, til Vandet blev opfyldt at bygge paa. Havde den været af Træe, da kunde den ikke have staaet saa længe.

13

Tillæg.

En læt Maade at befordre Naturen, hvorved Staden Kiøbenhavns Fasthed beforders, og at en Fiende ikke kan betage den det ferske Vand; samt ved det samme Middel at kan have fornødne Vand-Møller i Kiøbenhavn, uden nogen anden og større Bekostning, end hvad en Vand-Mølle koster almindelig i Siælland at bygge.

Man foreslaar dette, som synes vigtigt og værd at tænke paa, og udgiver det til bedre oplystes Dom, om samme ikke er Staden tjenligt, helst da det kan spare Staden baade fra Udgifter, Ulykke og Undergang, saa længe den Almægtige tillader Menneskene, ved menneskelig Viisdom at

14

forekomme det Onde, og med Efterladdenhed at styrke sig i Fordervelse.

Fersk Vand er saa fornøden som Brødet selv; og man agter ikke i disse Lande, hvor store Rigdomme Kiøbenhavn har frem for mange Kongeriger og Hoved-Stæder, der eye Guld nok, men fattes Vandet, og give gjerne Guld det bort for Vandet.

Denne Stad er en stor Stad; om en Fiende kom, vilde dens Mangel blive stor, thi han kan strax betage os det ferske Vand; men vi kan hjælpe Naturen og forbyde ham det. Synes det da ikke værdt at være vis paa, at han ey kunde betage os det, legge vi ikke Merke til Ao. 1658, da Fienden betog vore Forfædre det, og nu er det værre end det var den Tid, for fersk Vand.

Er det ikke og en Stad ligesaa tjenligt, at Fienden ikke kan forhindre den at faae malet? I Vinter havde vi ingen anden end Naturen til Fiende, som næsten

15

syntes at dræbe Folket, og nægte dem at faae malet. Det synes og at Vold-Møl-

lerne, som ikke i Fredstider kan forsyne Staden, ere ikke andet end Galanterie og Sukkerbagerie-Taarne. En Fiendes største Plaiseer er at skyde dem ned, og hvo kan forhindre ham det? Vandet i Staden,

og Møller tillige, kan komme med een og den samme Bekostning, og i Tiden spare meget.

Jeg vover mig da til at fremsætte mine ringe Tanker: Man lader det salte Vand løbe ud af Gravene, og indrette dem med Qvader-Steene i Grunden paa begge Sider, saa Vandet ikke udskierer Jorden, samt en Dæmning ved hver Ende, at man kan lade det løbe ud, om der var for meget. Lad dem løbe fulde af de 3 Søer, og om 2 a 3 Dage atter løbe ud, for at trække Saltet bort; dette kunde skee 3 a 4 Gange.

Hvorledes Kiøbenhavn paa 3de Maader kan have Vand-Møller.

16

16

Imidlertid muures en Vandport paa Volden ved Enden af Gothersgaden, af Qvader- eller Kampesteene, for at have et Stigboer for en Vandmølle; de første fik Overfalds Vand. Og saa fremdeles paa Siden af Rosenberg Have, ja, heelt ned i Nyhavn kunde være over 1000 Møller, og der behøvedes lidt mere Vand end en Rendesteen har. Ved denne Ende af Nyhavn kunde dette samme Vand samles som en Søe, og der kunde atter til begge Sider af Kanalen være endeel Møller, og saaledes ved alle vore Kanaler; samt fra Volden i Sølvgade, og den Side til Rosenberg Have; item St. Peders-Stræde, Studiistræde, Stormgade og Printzens-Gade. Her er de 2de Maader. Den

3) At have Møller paa Pramme, som sveyede med Strømmen.

Og saaledes kan der være over 1000 Møller fra Langebroe og til Toldboeden; helst om denne Langebroe blev muuet, og dertil blev giort Stigboer, for at kunde holde Vandet, som agtes fornødent hertil;

17

og om der ikke skulle kunde være Seyllads udaf Kalleboederne i Kiøge Bugt, da at lukke den af fra Amager over Svane-Klapperne til Flaske-Kroen; Og, efterdi alle vore ferske Søer falde derudi, da blev det en ferst Søe for Kiøbenhavn. Dette svarer til Langebroe, og de Møller, samt om Broen at være muret. (NB. Denne Maade foreslaaes i saa Fald, om denne Udfart ikke behøves og en bruges). Og naar den blev indrettet til fersk Vand, da kunde dermed altid settes Amager under Vand, om en Fiende havde sat sig derpaa. Paa saadan en Maade kunde der komme fersk Vand i Stads-Graverne om Christianshavn.

Vand-Møller kan være i hver af de foreslagne Gader, og saa mange Gader, saa mange Møller, samt saa mange Slags som man behøver, ja, alle de Slags hidindtil ere opfundne, og endnu kunde opfindes. Vandets Løb for dem behøves, som meldt er, at være som Rendesteenene ere, og behøves ikkun at være lidt bredere. Disse Møller, saasom til Meel, Malt, Gryn, Myndt, Kobber, Jern, Papir,

18

Klæde-Stamper, Bark & c. Slibe-Møller, Sage-Møller til Marmor og andre ædle Steene, o.a.fl. Disse Møller vi da Havde i Byen, kan ikke nogen Fiende forhindre for os; men Vold-Møllerne ville han forstaaelig strax rydde og skyde ned af Volden. Det vilde blive en vis Følge i Beleyrings Tid. NB. fra St. Jørgens Søe uden Vester-Port og indtil Kalleboederne, kan være over 100 Møller fra Broen og ned til Stranden, og nu spildes Vandet baade Vinter og Sommer.

Observationer med Vandledningen i Kiøbenhavn, til at tiene Byen, og spare os selv og de sildigste Efterkommere for de Byrder, som nu haves i den Henseende.

Ved det samme at Gravene tilberedes at tage imod det ferske Vand, gjøres De dybere og bredere, og forhøyes i Kalleboederne, o.s.v. hver paa sit Sted, indlægges beqvemmeligt en Blye-Rende fra Gothers Vold (i Bornholmsk Steen, at den ikke skulde trykkes sammen) midt paa

19

Kongens Torv; eller og tage et Stykke af Nyhavns Kanal at indrette med Mure af Qvader-Kamp, og lade ommeldte Rende lede Vandet derudi, da det er midt i Byen; og hvem, som da vilde have Vand, legge Let derfra, men af Blye-Render i Steen; Thi Byen svækkes ved den idelige graven, og Træe-Render koster langt mere i Længden end dette, som maatte legges et Stykke om Aaret af Vand-Skatten, og følgelig blev det ikke Byen til nogen nye Byrde og Udgift, men kom til at spare den meget i Tiden.

Denne Byens almindelige Vandrende kunde gjøres tildeels af Bornholmsk Steen, og deels af Kampsteen i Grunden, og med det samme saa mange Tapper eller Render, som her kunde ventes at blive lagt Vand til Gaderne i Tiden. NB. Vi tiene os selv herved, og endog vore Efterkommere, som kunde forefinde Vand i

deres Gader, uden at vide hvor det kom fra; undtagen saavidt, at det var inde i Byen og Castils-Gravene, hvilket synes at maatte ansees Kiøbenhavn som en uskatterlig Herlighed, at have i Castillets

20

Graver en fersk Søe inde i dens Gader og Stad.

Hvorledes samme ferske Vand kan tiene Staden til Befestning og til Afbræk for en Fiende.

Naar Vandet kommer til at gaae ind i Stads-Gravene og om Castiller, følgelig har vi Søen i Byen til den Side, da kan Fienden ikke lettelig stiere det fra os, saasom Gravene ere ligesaa lave som Søerne; Men nu, for at forbyde en Fiende at forhindre de Vandrender, som fylder bemelte 3de Søer fra Landet, da bør den fra Plesses Have af og heel ud til Dalene at skieres ligesaa bred som Peblinge-Søen, et for at Fienden ikke skal kunde stoppe den, et andet for at han ikke lettelig kunde løbe derover, om den var deelt i 2 Dele; og om vi gjorde Udfald enten af Øster- eller Vester-Port, kunde han ikke komme de andre til Hielp; og var der ikkun et Corps, da havde vi ikke at befrygte, at de skulle trække sig imidlertid om til Vester eller Øster Port at gaae ind. For det 3die og vig-

21

tigste blev endnu dette ene ikke liden Fordeel

af samme Vandaae, at den er midt for Byen, just hvor ventelig det skarpeste Anfald paa Staden er; Men ved at forbrede Renden, forhindres at betages Fjenden at gjøre Anfald og bruge sin Magt midt for Byen.

Dernæst kan vi sette Bombaderer og Fyer-Pramme i den midterste Søe, som kan løbe ud i denne og ruinere Fienden og hans Leyr paa hvilken Side han er. Hvad ikke den rekker eller kan naae, da kan vi have en Bombardeer ved Kalkbrænderiet, og een i Kalleboederne, som paa alle 3 Steder kan hilse af Hiertens Grund.

NB. Denne Rende at forstørre, bør ikke gøres paa Byens Bekostning allene, men ved en Commando.

Anmærkning. Som meldt, skulle Vandets Indledning være ongefær lige

for Nørre-Port, fra Peblinge-Soen til

Stads-Gravene. Naar nu en Søe behøvede at renses, da havdes altid Vand imidlertid af de to, o. s. f.

22

Men imellem Kalkbrænderiet og Castillet burde at skiæres en Kanal ind forbi Øster-Port fra Staden; thi ellers synes Castillet ikke at være nogen Fasthed for Byen, men snarere det farligste Sted. Og Ligeledes gjør Renovationen dem Umage for at befordre det samme ved Vester-Port, som burde hindres dem, om ikke og fra den Side at indskiere et Stykke, begge Steder til Pramme.